

A szókezdő mássalhangzó-torlódások vizsgálatának néhány kérdéséről*

1. Egyik előadásában PAIS DEZSŐ a nyelvtörténeti forrásokról a következőképpen fogalmaz: „A tényekhez fűzött magyarázatok, elméletek elavulhatnak, téveseknek bizonyulhatnak, a tények azonban (...) megmaradnak, új — eredményesebb — feldolgozás alapjaivá lehetnek” (1975: 13). Egy korábbi írásomban ennek szellemében azt mutattam be, hogy a több mássalhangzóval kezdődő szavakat, illetve a bennük lezajló hangalaki változásokat különféleképpen lehet értelmezni, és az eltérő értelmezések mentén haladva aztán egészen másként ítéltethetjük meg ugyanazt a hangváltozási tendenciát (vö. KENYHERCZ 2007). Most elsősorban a páisi gondolat másik oldaláról, magukról a nyelvi tényekről kívánok szólni. A nyelvtörténeti adatok megközelítése és értelmezése sem teljesen független tudniillik attól, hogy milyen hipotézissel fordulunk a nyelvtörténeti folyamatokhoz.

2. A szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok, pontosabban azok feloldása már szinte a magyar nyelvtudomány megszületésétől kezdődően magára vonta a nyelvészek figyelmét. A jelenség mind a nyelvek rokonsága iránt érdeklődő történeti-összehasonlító nyelvészet, mind pedig a nyelvi változások törvényszerűségeit leírni próbáló újgrammatikus iskola számára egyaránt hasznos vizsgálódási terepnek bizonyult. A kérdés hangtörténeti vonatkozásai — természetesen nem előzmények nélkül — elsőként azonban csak BÁRCZI GÉZA Magyar hangtörténetében kristályosodtak ki (1958b), majd BÁRCZI elméleti állásfoglalása — alig egy évtizeddel később — KESZLER BORBÁLA A szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövevényszavainkban című monografikus igényű munkájában filológiai alátámasztást is nyert (1969). Újabbban — az inetimologikus mágnhangzók vizsgálata kapcsán — NYIRKOS ISTVÁN foglalkozott tüzetesebben a szó elején előforduló mássalhangzó-kapcsolatok feloldásának módjaival (pl. 1993, 1996, 1997).

* Témabemutató előadásként elhangzott a Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola Magyar Nyelvészeti Alprogramjának felolvasó ülésén 2008. május 31-én.

2.1. A 19. század végén megfogalmazódott tételből adódóan, miszerint két mássalhangzó kapcsolata szó elején a magyarban szokatlan (vö. MUNKÁCSI 1882: 553), VÁMBÉRY ÁRMIN szavaival „hallatlan, sőt lehetetlen” (1882: 229), természetesennek tűnik, hogy a kérdést központi témaként tárgyaló munkák elsősorban azzal foglalkoztak, hogy mind teljesebb szóanyagra támaszkodva feltárják azoknak a feloldási módoknak a szabályait, hangtani jellegzetességeit, amelyek megszüntették a magyar nyelv hangszerkezetének szempontjából szokatlan szó eleji mássalhangzó-kapcsolatokat (vö. KESZLER 1969: 3, vö. még NYIRKOS 1993: 29–109). Egészen ritkák az olyan írások, amelyek a változás másik oldalát próbálják bemutatni, mégpedig azt, hogy melyek azok a torlódások, amelyek megmaradtak a magyarban (vö. PROHÁSZKA 1928, részben pedig NYIRKOS 1997). Azt gondolom, hogy a korábbi munkáknak ez a fajta irányultsága jól tükrözi a hangtörténet elvi álláspontját a szó eleji mássalhangzó-kapcsolatokat illetően, miszerint az érintett lexémákban a feloldási tendencia már-már hangtörvényszerű következetességgel végbemegy. A kérdésnek az efféle megközelítése azt sugallhatja a nyelvtörténettel foglalkozók számára, hogy a jelenség kapcsán az egyedüli vizsgálati tárgy az a feloldási mód lehet, ahogyan a mássalhangzó-kapcsolat megszűnik, s az a — sokszor több évszázadon keresztül adatolható (vö. BÁRCZI 1958b: 139, KESZLER 1969: 5) — torlódásos fok, amin keresztül ez a változás bekövetkezik, továbbá a megmaradó hangkapcsolatok időben egyre szaporodó száma lényegében csak másodlagos kérdés.

Úgy vélem, ha pusztán arra helyezük a hangsúlyt, hogy adott hangtani felépítésű jövevényszavakat milyen módokon integrált fonotaktikai rendszerébe a magyar nyelv, a nyelvi változásnak egy nagyon lényeges elemét figyelmen kívül hagyhatjuk. Azt a kérdést ugyanis szinte minden szerző felveti, de nem tisztázza megnyugtatóan, hogy a feloldás tendenciájának ereje csökkent-e az idők során, vagy pedig a magyar nyelv továbbra is ellenáll az idegen szerkezeti mintának (vö. pl. BÁRCZI 1958b: 139). NYIRKOS ISTVÁN, aki a torlódásban érintett közsavakat a legrégebbi adatoktól kezdve feldolgozta, a példák egyértelmű vallomása ellenére írása végén meglehetősen óvatosan fogalmaz ezzel kapcsolatban (1997). Pedig közismert, hogy egy hangtani változásnak nemcsak oka, hanem legtöbbször következménye is van a nyelvben, s NYIRKOS dolgozatából is kiolvasható, hogy a jövevényszavak hatására a magyar nyelv ősi fonológiai-fonotaktikai jellege fokozatosan átalakult, s így egy idő után többek között már nem volt szükségszerű a szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok megszűnése. Igaz, gyakran megemlítik, hogy egyes nyelvjárásokban újabb jövevényszavak esetében a mai napig bekövetkezik a torlódás feloldása, én azonban — egyetértve TÖRKENCZY MIKLÓS ezirányú fonológiai érvelésével (1994: 293–294) — az eddigi vizsgálataim alapján úgy vélem, ma ez már semmiképpen nem tekinthető a magyar nyelv fő törekvésének, csupán egy hangváltozáshoz gyakran kapcsolódó regressziós jelenségről lehet szó.

Készülő disszertációmban én tehát arra próbálok kísérletet tenni, hogy a mássalhangzó-kapcsolatok szó eleji történetét ne abból a napjainkig általánosnak mondható nézőpontból tárgyaljam, hogy története során a magyar nyelv miként küzdött a torlódások ellen.¹ Azt igyekszem inkább megmutatni, hogy a minden kétséget kizáróan idegen fonotaktikai minta hogyan vált idővel a magyar hangszerkezeti rendszer részévé. Ennek a hangtörténeti folyamatnak a vizsgálatát első lépésként a tendencia legaktívabb időszakában, az ómagyar kor időkeretei között tartom érdemesnek lefolytatni. Ahhoz azonban, hogy ne csak a változás fő íve és végeredménye, hanem annak kronológiai és areális vonatkozásai is minél pontosabban leírhatóvá váljanak, elengedhetetlen az eddigieknél alaposabb filológiai feltáró munka.

2.2. Ami a vizsgált korszakot és a feldolgozott nyelvi anyagot illeti, munkám legfontosabb előzményének KESZLER BORBÁLA már említett dolgozata tekinthető. A szerző az ómagyar kori helynevek és köznevek szókezdetének hangszerkezeti változásait bemutató munkájához írt előszavában célkitűzéseit illetően úgy fogalmaz, hogy részben az addigi kutatások eredményeire, részben *m i n é l t e l j e s e b b s z ó a n y a g r a t á m a s z k o d v a* kívánja újra megvizsgálni a mássalhangzó-kapcsolatok kérdését a korai jövevényszavak kapcsán. Ennek érdekében KESZLER adatgyűjtése során minden olyan hozzáférhető forrást feldolgozott, amely a torlódásokat érintő változás korai történetéhez közszavakat, illetve tulajdonneveket szolgáltatott (1969: 3). Az értekezés megjelenése óta eltelt több mint negyven évben azonban olyan alapvető forráskiadások és szótári feldolgozások láttak napvilágot, amelyeknek a nyelvtörténeti kutatásokban betöltött kiemelkedő szerepét nem is szükséges különösebben hangsúlyoznom. KESZLER ugyanis a közszavak etimológiai vizsgálatában A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának csak az első kötetét használhatta.² Rendszeres helynévi adatokhoz pedig csak CSÁNKI DEZSŐ történeti földrajzából, illetve GYÖRFFY GYÖRGY Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című munkájának első kötetéből juthatott. A további GYÖRFFY-kötetek, az ehhez kapcsolódó Helynévi adatok a korai ómagyar korból, illetve Korai magyar helynévszótár csak jóval később jelentek meg, akárcsak a szintén etimológiai alaplúnak számító Földrajzi nevek etimológiai szótára — hogy csupán a legfontosabbakat említsem. Természetesen az, ha egy munka megírásának idejéből adódóan nem tartalmazza a kutatások során ma rendelkezésre álló összes adatot, önmagában még nem jelenti azt, hogy elavultnak vagy pláne rossznak kell tartanunk. Joggal me-

¹ Elég, ha csak egy pillantást vetünk a témával kapcsolatos könyvfejezetek, tanulmányok, könyvek címére.

² A közzői elemek feldolgozásának hiányát egyébként NYÍRKOS ISTVÁN 1993-as munkája a nyelvi adatok szempontjából mára már kiküszöbölte.

rül fel tehát a kérdés, van-e értelme egy filológiai szempontból egyszer már feltárt nyelvi változást még nagyobb anyagon újból megvizsgálni? Bírhat-e jelentősebb hozadékkal a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatoknak egy minden eddiginél részletesebb filológiai feldolgozása, vagy pusztán a nyelvi tények öncélú felhalmozása lesz a munka eredménye?

Úgy látom, hogy — elméleti háttértől függetlenül — egy szempontból mindenképpen van helye egy újabb korpuszvizsgálaton alapuló leírásnak. Ha végignézzük, hogy a jelenséggel foglalkozó irodalom milyen adatok felhasználásával ismertette a mássalhangzó-torlódásokat megszüntető tendenciát, akkor azt láthatjuk, hogy KESZLER munkáján kívül alig találunk olyat, amelyik nagyobbreszt ne közzavakon vizsgálta volna a kérdéses hangkapcsolatokat és azok feloldását. Részben ez mutatkozik meg abban, hogy a feloldási tendencia kapcsán általánosan idézett példák is mindig közzóiak: *brat* > *barát*, *skola* > *iskola*, s közöttük nem nagyon vannak *Bratka* > *Baratka*, *Szkornya* > *Iszkornya*-félék. A dolgok háttérében természetesen nem valamiféle elvi állásfoglalás áll, miszerint a közzavak elsőseget élveznének a hangtörténeti leírásban, hanem vélhetően az, hogy számos, ma már alapvetőnek számító helynévi anyagot tartalmazó forráskiadvány csak a legutóbbi években, évtizedekben jelent meg, s vált viszonylag rendezett formában is hozzáférhetővé a kutatás számára. Az ebből adódó lehetőséget kihasználva, úgy vélem, egyenesen szükségesnek is tűnik a kérdéskör filológiai háttérének újbóli feldolgozása. Nem új gondolat ez, BÁRCZI GÉZA fél évszázaddal korábban egy helyütt már megjegyezte, hogy a helynévi szórványok feldolgozása és a kutatásokba való beépítése forradalmasítani fogja az egész magyar nyelvtörténetírást (1958a: 144). Egy korábbi tanulmányomban már részletesen szóltam arról, hogy nyelvünk ómagyar kori történetének vizsgálatára vonatkozóan mekkora jelentőséggel bír az oklevelek helynévi szórványanyagának a kutatásba való bevonása (vö. KENYHERCZ 2008).³ Így dolgozatom hátralévő részében csupán a helynévi adatok gyűjtését és feldolgozását alapvetően meghatározó gyakorlati kérdésekkel kapcsolatban kívánom eddigi tapasztalataimat elmondani.

3. A szókezdő mássalhangzó-torlódásokhoz kapcsolódó hangtörténeti változás korai szakaszának vizsgálata során alapvető elvi és módszertani kérdésként merül fel, hogy a gyűjtésbe milyen adatokat érdemes és szükséges bevonni. Nyilvánvalóan olyan adatok jöhetnek szóba, amelyek valamilyen módon — feloldás vagy megőrzés révén — érintettek a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatokkal összefüggésben. Első hallásra talán triviálisnak tűnhet ez a megállapítás, a gyűjtés során azonban éppen az bizonyul az egyik legnehezebben eldönthető

³ Ezt demonstrálja TÓTH VALÉRIA *Inetimologikus magánhangzók a magyar helynevekben* című 2003-as tanulmánya is, melyben a szerző elsőként vizsgálja nagyobb helynévi anyagon a szó eleji mássalhangzó-torlódások felbomlásának a kérdését.

kérdésnek, hogy milyen adatok kerüljenek be az elemzés alapját képező korpuszba. A korábbi munkákban nem nagyon vetődött fel, vagy legalábbis nem tematizálódott problémaként az adatgyűjtés mikéntje. Azt gondolom azonban, hogy a felállított korpusz már eleve tükrözi a változásnak egyfajta képét, s így részben meg is határozza az adatokból levonható következtetéseket. A dolgozatom elején idézett páisi megfogalmazást továbbgondolva akár azt is mondhatnánk, hogy az adatok nemcsak alapjai lehetnek az újabb és újabb elméleti feldolgozásoknak, hanem az elmélet már az adatok értelmezését, sőt gyűjtését is befolyásolja.

3.1. A legfőbb problémát a vizsgált korszak nyelvemlékei kapcsán felmerülő számos bizonytalanság eredményezi. Közismert például az adatok fennmaradásának esetlegessége, aminek következtében az oklevelek szórványai alapján csak hozzávetőlegesen lehet következtetni egy-egy név teljes életére. Az általam tárgyalt változásban talán érintett abaúji *Berencs* első fennmaradt adata például 1318-ból való *Barach* formában, s a további előfordulások szókezdete sem mutat torlódást. Nem tudhatjuk biztosan tehát, hogy a név eleve ebben a formában került-e be a névrendszerbe, vagy pedig egy torlódásos fokon keresztül. Ez a bizonytalanság különösen akkor jelent problémát, ha a szabályos hangfejlődés mellett az átvételkori hangtani adaptáció lehetőségét is fenntartjuk a torlódások feloldásával összefüggésben. A hagyományos felfogásban ugyanis másodrangú kérdés, hogy van-e a lexéma történetében adatolható torlódás, vagy pedig nincs, a lényeg, hogy az valamikor feloldódott. A változás lefolyásának megítélése szempontjából azonban egyáltalán nem mindegy, hogy az említett név esetében közvetlen átvételkor, vagy pedig csak később, torlódásos fokon keresztül oldódott-e fel a mássalhangzó-torlódás szó eleji pozícióban (vö. KENYHERCZ 2007: 53). Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a név etimológiája meglehetősen bizonytalan: törzsnévi, személynévi és szláv helynévi előzmény egyaránt szóba jöhet (vö. TÓTH 2001: 27–28). Tehát még abban sem lehetünk biztosak, hogy az etimonban egyáltalán volt mássalhangzó-torlódás, így könnyen előfordulhat, hogy tévedünk, amikor ezt a nevet felvesszük azok közé a lexémák közé, amelyekben a nyelv megszüntette a szó eleji két mássalhangzó kapcsolatát.

3.2. Az efféle etimológiai és adatolási bizonytalanságok egy részét egyébiránt segíthet áthidalni a mássalhangzó-kapcsolatok körül kibontakozó változás fonológiai jellegének ismerete. Az eddigi hangtörténeti kutatásokból tudjuk ugyanis, hogy egyes fonémakapcsolatok más-más módokon oldódtak fel. S ha ehhez a filológiai tapasztalathoz a modern fonológiai ismereteket is hozzákapcsoljuk, óvatosan bár, de arra is tudunk következtetni, hogy melyek azok a lexémák, amelyekben egyáltalán feltehető szókezdő mássalhangzó-torlódás.⁴ Az ugyanis a

⁴ Egy 2006-ban megjelent írásomban még ennél sokkal merészebben fogalmaztam, de azóta számos forrást feldolgozva úgy látom, hogy biztos jóslásokra nem alkalmas semmiféle fonológiai

hangtörténeti adatokból kitűnik, s a mai elméletek szótagra vonatkozó ismeretei révén magyarázni is tudjuk, hogy előtét hangzó tipikusan *s/sz* + zöngétlen zárhang hangkapcsolat előtt fejlődött ki (vö. NYIRKOS 1993: 37, SZIGETVÁRI 1998: 202–204, TÖRKENCZY 1994: 287–293). Ezek alapján aztán feltételezhető, hogy a zalai *Szpetnek* — etimológiai elképzelésektől függetlenül — nincs érintve a szó eleji mássalhangzó-torlódások körüli nyelvi változásban, mert akkor egy szláv **Szpotnuk* ~ **Szpotnik* formából a mai alak vagy **Szpotnok*-, vagy pedig **Izspotnok*, esetleg **Izpetnek* lenne. Így a név kapcsán — noha ezt a konkrét adatok nem cáfolják, de nem is támasztják alá — nem szükséges feltételezni a szó eleji mássalhangzó-kapcsolatot.

A Hont vármegyei *Iszkornya* víznév esetét megvizsgálva az ilyenfajta hangtani etimologizációba vetett bizalom azonban rögtön meg is inog. Ebben az esetben ugyanis azt látjuk, hogy a torlódás feloldásának a módját valójában nem lehet teljes biztonsággal megjósolni. A név egy 1270-es oklevélben a szláv eredeti hangszerkezetét tükröző *Scorna* (Gy. 3: 151) formában szerepel, egy 1331/1394-es okiratban viszont már *Zakarna* (Gy. 3: 151) alakban, azaz nem a várt előtét hangos, hanem egy bontóhang betoldódásával kialakult formában. Ugyanezt mutatja az abaúji *Eszkáros* helynév is: 1270/1272: *Skarus* (Gy. 1: 83), illetve [1304–1311]: *Zakarus* (Gy. 1: 149).⁵ A hangtani megfontolások kapcsán nem szabad tehát figyelmen kívül hagynunk, hogy némely esetben többféle módon is feloldódnak a torlódások. Igaz, hogy az efféle eltérések egészen elenyésző részét képezik az általam eddig feltárt anyagnak — egy-két névalakról van csupán szó —, mégsem árt az óvatosság, s mivel az analógia ebben az esetben is keresztezheti a tendenciaszerűnek tűnő fonológiai változást, az efféle hangtani érveket nem lehet kizárólagos döntő érvként felhozni egy-egy adat megítélése során.

Mindezek alapján automatikusan nem zárható tehát ki a beregi *Ignéc* azon szláv eredeztetése (vö. cseh. *Hnojnice*, FNESz. *Ignéc*), amely a közvetlen etimonban egy szókezdő *gn*- kapcsolatot tételez fel. Igaz, hogy ez egyrészt adatokkal nem igazolható, másrészt tudjuk, hogy egy efféle fonémakapcsolat rendszeren bontóhanggal szűnt meg a régiségben, mint ahogy azt a szláv név közszoói párhuzamának magyar fejlődése is mutatja (vö. szlk. R. *gnoj* 'trágya' > m. *ganěj*, TESz. *ganěj*). Viszont talán az ómagyar nyelv szótagszerkezeti sajátosságainak, valamint a hasonló szerkezetű, szó elején etimologikus *e*-t vagy *i*-t tartalmazó *egres*, *igríc*, illetve *Egregy*, *Egres*, *Egresd*, *Iglava*, *Igló*, *Igrám*, *Igrice* stb. közszavak és nevek analógiás hatásának köszönhetően a beregi *Ignéc* esetében még-

---

elmélet, hiszen a nyelvi változásokat ebben az esetben sem egyetlen, szabállyal jól körülírható módon mentek végbe.

⁵ További példák: *Zsadány* — 1224: *Ysdan*, 1275/1336/1366/1399: *Sadan* (FNESz. *Sárazsadány*); *Izbugya* — 1235–1270/1409: *Zbugya*, 1301/1371: *Zubugya* (FNESz. *Izbugya*). *Zétény* — 1357: *Zethun*, 1233/1446: *Izdeten* (FNESz. *Zétény*).

is előtétthanggal történő feloldással kell számolnunk. Ez a feloldás természetesen más, mint a szabályos előtétthangok kifejlődése, s éppen ezért különösen érdekes a vizsgálat szempontjából. Ennek a megítélésében óriási segítséget nyújt majd a helynévi anyag mind teljesebb feldolgozása.

4. A töredékes adatokon és etimológiákon túl további problémát jelent az összegyűjtött anyag nyelviségének meghatározása. Az adatgyűjtés során ugyanis könnyen abba a hibába eshetünk, hogy nem magyar adatokból vonunk le következtetéseket a magyar nyelvre vonatkozóan. A szó eleji mássalhangzó-torlódások feloldása pedig tipikusan olyan jelenség, amely a jövevényszavak és jövevénynevek hatására kezdődött el a magyarban, azaz azokon a területeken, ahol a magyaron kívül olyan nyelvű népek is éltek, amelyek hangtani rendszerében előfordultak mássalhangzókapcsolatos szókezdetek. HOFFMANN ISTVÁN egy tanulmányában utal arra, hogy többnyelvű területeken pusztán fonológiai kritériumok alapján többnyire lehetetlen megállapítani, hogy az adott helynévi lexémát milyen etnikumhoz tartozók használták (2005: 119). Azt gondolom, hogy ez a körülmény nagyban megnehezíti a munkámat, ugyanis a változásban érintettnek tűnő helynévi lexémák számbavétele során egyáltalán nem lehetek biztos abban, hogy adott esetben nem éppen egy másik nyelv hangszerkezeti jellegzetességeit próbálom-e ómagyar fonológiai jelenségként értelmezni. A borsodi *Isztring* település 1319-es datálású *String* előfordulását például — legalábbis fonológiai szempontok alapján — ugyanolyan joggal tekinthetjük szláv és magyar adatnak egyaránt, s majd csak az 1324-es *Isztreng* lesz biztosan magyar, hiszen a szláv nyelvekben nem történt meg a több mássalhangzóból felépülő hangkapcsolat feloldása szó elején. Véleményem szerint megkerülhetetlen kérdés, hogy ilyen esetekben miként értelmezzem az 1319-es *String* adatot. Azt gondolom, hogy éppen az olyan hangtörténeti változások esetében, mint amilyen a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok feloldása, egyáltalán nem mindegy, hogy az adott lexéma mely nyelv korabeli állapotát tükrözi. Míg bizonyos minőségi változások vonatkozásában a paleográfiai és helyesírási problémák azok, amelyek bizonytalanná teszik egy-egy hangváltozás lefolyásának pontosabb leírását, egy szókezdő mássalhangzó-torlódásokról szóló munka egyik Achilles-sarka az adatok nyelvi hovatartozásának a meghatározása lehet. A különböző etnikumhoz tartozó névhasználóknak feltehetőleg ismerniük kellett egymás neveit. Enélkül az átvétel elképzelhetetlen is lett volna. De pusztán ettől egy szláv név még nem vált a magyar névrendszer, s így a magyar hangszerkezet részévé, csupán hatással volt rá. Ezért a sok bizonytalanság ellenére is mindenképpen szükséges keresni azokat a pontokat — legalább ott, ahol ez lehetséges —, amelyekről kezdődően egy név már ténylegesen a magyar fonotaktikai rendszer elemeként értelmezhető.

Szerencsére vannak olyan esetek, amikor valamilyen magyaros elem jelenléte a helynévi lexémában egyértelművé teszi, hogy az adott név már a magyar

nyelv hangszerkezeti rendszerét tükrözi. Ilyen „magyaros elem” többek között az, ha a torlódást tartalmazó név pusztá személynévből alakult helynévvé, amely névadási mód a környező népekre nem volt jellemző. Ha az etimológiákban megbízunk, ez alapján a kritérium alapján számos, főként korai keletkezésű név esetében el tudjuk dönteni a nyelviség kérdését. Az abaúji *Golop* településnév 1258-as *Glup* alakjáról (Gy. 1: 87–88) — ha a szláv *Hlúp* < *Glúp* ’ostoba’ jelentésű személynévből való eredeztetése helyes (vö. FNESz. *Golop*) — például kijelenthető, hogy a magyar nyelv része volt, s így más adatokkal összevetve a magyar fonotaktikai rendszer ómagyar kori állapotára lehet belőle következtetni. A Fejér megyei *Baracska* település esetében azonban még a névadási módnak az ismerete sem vezet eredményre. Akárcsak a *Golop*, ez is pusztá személynévből keletkezett, ám a helynévre vonatkozóan csak torlódásmentes adatok maradtak fenn (1212: *Boroksa*, 1370: *Barachka*, FNESz. *Baracska*). Az biztosnak tűnik, hogy a település neve végső soron visszavezethető egy torlódásos formáig, közvetlen érintettsége viszont a mássalhangzó-torlódást megszüntető tendenciában adatok hiányában kimutathatatlan. Az előzményeül szolgáló személynévben ugyanis egyaránt adatható a szó eleji *br-* hangkapcsolat (1163: *Broccha*, FNESz. *Baracska*, 1200: *Brucsa*, *Brugsa*, ÁSz. *Brucsa*), illetve annak feloldott formája is (1211: *Boroccha*, *Borocsa*, ÁSz. *Borocsa*). Ebben az esetben tehát — hacsak időközben nem kerül elő egy mássalhangzókapcsolattal kezdődő helynévi adat — eldönthetetlen, hogy a település egy torlódásos, vagy pedig egy torlódást már nem mutató személynévből keletkezett-e. Így tehát ismét nem lehetek biztos abban, hogy ennek a Fejér megyei névnek az adatait a gyűjtés során fel kellennem az olyan lexémák közé, amelyek feloldották a torlódást, hiszen lehet, hogy a feloldás már az előzményként szolgáló személynévben végbement, s így a helynév maga már nem vett részt a tendenciában.

Az olyan adatok esetében is találhatunk fogódzókat, amelyeknek nem csupán a keletkezésében, hanem magukon a lexémákon is felfedezhető valamilyen magyar helynévrendszerre jellemző elem, mint például a Zala megyei *Istvánd* esetében, amely a 14. század közepén még *Stephand* formában szerepel az oklevelekben (Cs. 3: 63–64), ám a szó eleji torlódás mellett magyar helynévképző is található benne, azaz esetében kétségkívül magyar adatról van szó. A Bars vármegyei *Körmöcbánya* 1328-as *Cremnychbana* előfordulása esetében (Gy. 1: 454–455) ugyancsak feltételezhetjük, hogy a magyar köznévi utótag már magyar, nem pedig német vagy szláv névre utal. Sokal gyanúsabb az említett kétrészes névváltozat előzményeként szolgáló *Kremnic* 1331-es datálású *Kremnicia* formájú említése. A FNESz. szerint ugyanis a magyar név végső soron egy hasonló szláv *Kremnica* névre megy vissza, viszont a közvetlen előzmény a német *Kremnic* (FNESz. *Körmöcbánya*). Ezért ha a magyar név tényleg a németből származik, akkor a *Kremnicia* adat — szláv végződést sejtető latinos alakja miatt

— esetleg a település szláv nevének tekintendő, s ilyen módon a konkrét előfordulást ismét csak figyelmen kívül kell hagynunk.

Ezeken túl megemlíthető még néhány további, ritkábban használható szempont is, amely alapján a helynévi szórvány nyelviségére lehet következtetni. Kétségtelen, hogy a szepesi *Lassúpatak* ~ *Stillbach* párhuzamos névalakok közül az utóbbi nem volt magyar elem (Cs. 1: 262), tehát a benne található szókezdő *st-* hangkapcsolat nem a magyar fonotaxis része. Ugyanígy nyilvánvalóan csak a hivatalos, írásbeli névhasználatban élt az erdélyi *Tövis* helynév latinra lefordított *Spinarium Villa* változata (Gy. 2: 188). Érdemes viszont elgondolkodni azon, hogy a barsi *Prisztuc* esetében miként járjunk el: a patak nevét egy 1347-re datálható oklevél *Pristuc fl. vulgo Perecz* (KMHSz. 1: *Pris(z)tuc*) formában közli, ami alapján a szakirodalom az előbbi a víz szláv, az utóbbi pedig a magyar elnevezésének tekinti. Ha ezt elfogadjuk, akkor kérdéses, hogy a *Pristuc* része-e az ómagyar hangszerkezeti rendszernek. S mivel a két elem között nincs közvetlen hangtani kapcsolat, azaz a *Perec* nem vezethető le a *Prisztuc*-ból, mint a korábban említett *Isztreng* a *Sztring*-ből, érdemes végiggondolni, hogy a 11. század végétől adatolható *Prisztuc* névforma volt-e valaha is magyar név, vagy csak a 14. század közepétől előforduló *Perec* tartható a magyar névrendszer elemének.

Az adatok többségében azonban még ilyen kiegészítő jellegű kritériumok sem állnak a rendelkezésünkre: így például az ismeretlen etimológiájú, egyetlen ómagyar előfordulással bíró Bars megyei *S(z)tahojn* folyó 1329/1520-as *Stahoy*n adata (Gy. 2: 465) pusztán nyelvi érvek alapján egyaránt tekinthető magyar és szláv helynévnek is. A nyelvtörténet mai módszertani és elméleti keretei között a probléma megoldhatatlannak tűnik. Az egyetlen lehetőség, hogy elkerüljük a téves általánosításokat, a kérdések nyitva hagyása. Úgy vélem, disszertációm elméleti megközelítéséből adódóan — BENKŐ LORÁND szavaira utalva (vö. 1980: 64) — a biztosnak vélt illúzióknál célravezetőbb a források afféle válogatása és feldolgozása, mint amire jelen írásomban megpróbáltam példát mutatni. Azt remélem, hogy a mássalhangzó-kapcsolatok szó eleji történetét pontosabban láttatja majd egy olyan feldolgozás, amely a hangtani változások összetettségét, valamint a nyelvi tények sokoldalúságát az eddigi munkáknál határozottabban állítja előtérbe.

KENYHERCZ RÓBERT

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1958a): *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI GÉZA (1958b): *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND (1980): *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegei emlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ (1890–1913): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. 1–3., 5. Budapest.
- FNESz. = KISS LAJOS (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY (1963–1998): *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*. 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN (2005): Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 27: 117–124.
- KENYHERCZ RÓBERT (2006): Az *s, sz* kezdetű szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok a régi helynevekben. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 2*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 195–206.
- KENYHERCZ RÓBERT (2007): Hangváltozás, adaptáció, analógia. *Magyar Nyelvjárások* 45: 51–61.
- KENYHERCZ RÓBERT (2008): Helynévkutatás és hangtörténet avagy a helynevek forrásértéke. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk.: *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 175–182.
- KESZLER BORBÁLA (1969): *A szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövevényszavainkban*. Nyelvtudományi Értekezések 63. Budapest.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. (2005): *Korai magyar helynévszótár. 1000–1350. 1. (Abauj–Csongrád vármegye)*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- MUNKÁCSI BERNÁT (1882): A magyar nyelv eredete. *Magyar Nyelvőr* 11: 550–563.
- NYIRKOS ISTVÁN (1993): *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban*. Debrecen.
- NYIRKOS ISTVÁN (1996): A szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának egymáshoz viszonyított megoszlásáról. In: TERTS ISTVÁN szerk.: *Nyelv, nyelvész, társadalom. (Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól)*. 2. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem. 203–206.
- NYIRKOS ISTVÁN (1997): A szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának módjairól. *Folia Uralica Debreceniensis* 4: 113–156.
- PAIS DEZSŐ (1975): Pais Dezső megköszöni Zalaegerszeg város tanácsának, hogy díszpolgárává választotta. In: SZATHMÁRI ISTVÁN–ÖRDÖG FERENC szerk.: *Pais Dezső*

- tudományos emlékülés Zalaegerszezen*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 140. 11–14.
- PROHÁSZKA JÁNOS (1928): Szókezdő mássalhangzócsoportok. *Magyar Nyelvőr* 57: 106–109.
- SZIGETVÁRI PÉTER (1998): Kormányzás a fonológiában. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 19: 165–213.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1967–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–3., 4. Mutató. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TÖRKENCZY MIKLÓS (1994): A szótag. In: KIEFER FERENC szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Budapest. 273–392.
- TÓTH VALÉRIA (2001): *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA (2003): Inetimologikus magánhangzók a magyar helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 41: 627–640.
- VÁMBÉRY ÁRMIN (1882): *A magyarok eredete. (Ethnológiai tanulmány)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.